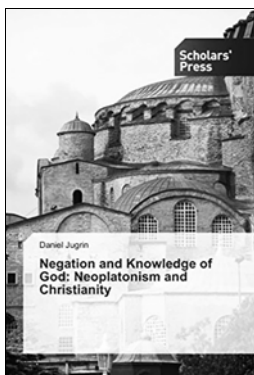

Daniel Jugrin, *Negation and Knowledge of God: Neoplatonism and Christianity*, Scholars' Press, 2017, 320 p.

Cu deosebită bucurie, semnalăm apariția cărții *Negation and Knowledge of God: Neoplatonism and Christianity*, publicată în 2017 la Editura Scholars' Press de Daniel Jugrin. Lucrarea impresionează și provoacă deopotrivă cititorul prin deosebita minuție a autorului, cercetător pasionat al domeniului Istoriei și Filosofiei religiilor, înzestrat cu erudiție și cu un desăvârșit *savoir-faire*, care a reușit cu succes să parcurgă, să înțeleagă și să explicitizeze problema teologiei negative în platonism, neoplatonism și creștinism. Cercetarea are un evident caracter interdisciplinar, autorul demonstrând o multiplă abordare novatoare, aducând împreună date prețioase din zona filosofiei grecești și a teologiei patristice. De remarcat este și recursul la sursele primare din teritoriul filosofiei grecești și a Părinților Bisericii, prin punerea în evidență a sensurilor termenilor tehnici ai via negative în cele două tradiții.

Volumul cuprinde, de fapt, forma revizuită a nucleului tezei de doctorat susținută de autor la Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, în 2011.

Cercetarea doctorală a avut drept miză investigarea naturii, funcției și morfologiei negației, în tradiția filosofică neoplatoniciană și în cea patristică răsăriteană. Un loc central l-a ocupat metoda sau calea negativă de cunoaștere a entităților transcendente: i.e. în ce măsură negația poate deține virtuțile unui instrument eficace de sondare, descriere și cunoaștere a principiului suprem – care, potrivit lui Platon, nu comportă „nume, cuvânt, știință, senzație sau opinie” (*Parmenide*, 142a).

În pofida numărului extins de studii dedicate temei negației – considerată „cea mai remarcabilă trăsătură a vieții filosofice a antichității târzii, grecești și creștine” (R. Mortley) –, ea a rămas un subiect neclar care, în multe cazuri, nu a fost nici în întregime explorat, nici pe deplin înțeles, mai ales dacă avem în vedere că universul

ei semantic a suportat mutații frecvente în trecerea de la filosofie la teologie.

Chiar dacă teologia negativă a fost asociată cu filosofia speculativă a platonismului elenistic târziu, totuși ea își poate revendica originile și pe linia tradiției creștine biblice a religiei revelate. Începuturile ei pot fi urmărite, în gândirea greacă, în acea mișcare de la o concepție pluralistă către una antropomorfică cu privire la zei. Această critică, împreună cu dezvoltarea monismului filosofic fuzionează cu viziunea biblică referitoare la Dumnezeu, pentru a livra acea expunere sistematică a teologiei negative din corpusul dionisian.

Privind la modul general, se pot distinge două momente importante în dezvoltarea istorică timpurie a teologiei negative. Primul este fuziunea ideilor platoniciene și ebraice în opera lui Philon din Alexandria, în primul secol d.Hr.; această versiune filosofică a fost cea adoptată și amplificată în mod creator de Părinții Greci timpurii. Al doilea – și, poate, cel mai semnificativ moment – stă sub semnul întâlnirii limbajului neoplatonician cu principiile creștine, în gândirea lui Dionisie Areopagitul, cu cinci secole mai târziu. Deși Dionisie este privit de obicei ca „părintele teologiei negative” – și dacă cineva ar căuta o abordare metodologică, atunci, într-adevăr, la el ar trebui să se întoarcă –, totuși el nu a inițiat o revoluție în filosofia religioasă, ci mai degrabă a adus împreună elemente diverse de gândire cu privire la cunoașterea lui Dumnezeu și a construit un sistem care – deși poartă amprenta originalității sale – constituie o sinteză de idei platoniciene, neoplatoniciene și creștine.

Odată cu Dionisie, știința sacră a teologiei a consemnat două metode distincte de vorbire despre Dumnezeu: cea pozitivă și cea negativă. „Teologia afirmativă” se străduiește să descopere atributele divinității. În acest scop, se aleg atributele cu cea mai însemnată valoare pentru oameni și se aplică divinității, considerându-le la modul superlativ. Dar s-a făcut imediat constatarea că un atribut nu are aceeași valență atunci când e aplicat fapturii umane și când e raportat la Dumnezeu. Dimpotrivă, distanța între creatură și divinitate este atât de mare, abisul care le separă este atât de profund, încât același atribut practicat în egală măsură în cazul creaturii și divinității este de natură să ne inducă în eroare; el reduce caracterul sublim al esenței divine, pe care n-o poate nici cuprinde, nici

exprima. Așa încât, dacă se spune despre om că este *bonus*, cu atât mai mult trebuie să se afirme despre Dumnezeu că *non est bonus*, iar dacă se spune despre om că este *potens*, e de preferat să se afirme că Dumnezeu *non est potens* etc. Ne situăm aici la originea teologiei negative.

Dacă aceste două tipuri de teologie ar putea fi comparate cu artele plastice, atunci cea „pozitivă” corespunde picturii, iar cea „negativă” – sculpturii. În primul caz, este elaborată o schiță și sunt adăugate, apoi, culori, pentru a stabili un portret bidimensional; în timp ce, în a doua situație, fragmentele sunt cioplite din materiile prime și, în acest fel, prinde contur o imagine tridimensională.

S-a dovedit, adesea, că termenul „teologie negativă” poate fi perceput în sens eronat. El a ajuns să fie privit mai puțin în termenii unui curent religios și mai mult în termenii unei tradiții de reflecție referitoare la Dumnezeu, ființa umană și religie. Această teologie avea în vedere o anumită dorință de investigare filosofică în sfera Realității ultime: „Lucrul” divin, Cauza sau Sursa – din care se „trag” toate existențele și din care își derivă înțelesul și semnificația. De aici și numele de „teologie” pentru o gândire care împrejmuește unele arii ale filosofiei – cunoscute, în mod tradițional, ca ontologie și metafizică –, dar și domeniul care este numit acum teologie – i.e., cea care reflectă la existența lui Dumnezeu. În sens general, deci, așa cum este prezentată ea astăzi, teologia negativă ar putea fi considerată o teologie filosofică.

Accentul pus de teologia negativă pe incognoscibilitate, inefabilitate și „întunericul” profund ale Ființei transcendente încurajează ideea că transcendența este cel mai bine abordată via negativă, i.e. „pe calea a ceea ce” – potrivit conceptelor mundane – „nu este”. De aici și denumirea de „teologie negativă”.

Se impune precizarea că vocabularul limbii grecești admitea mai multe specii ale negației, iar prioritatea a fost aceea de a fixa distincția dintre termenii *ἀπόφασις* (negația propriu-zisă) și *ἀφαίρεσις* (negația abstractivă). Chiar dacă, în anumite perioade ale evoluției lor în câmpul filosofiei grecești, cele două concepte au fost tratate interșanjabil, totuși, ulterior, aceste formule au ajuns să desemneze tendințe distincte în tradiția neoplatoniciană, reflectând modalități diferite de înțelegere a teologiei negative. Cu toate

că atât teologia negativă afairetică, cât și cea apofatică își au rădăcinile în *Metafizica* lui Aristotel, totuși ele desemnează două ramificații deosebite, care au evoluat pe căi separate și – dintre ele – teologia negativă apofatică se va dovedi mai robustă din punct de vedere filosofic.

Adeziunea pentru teologia negativă apofatică va surveni abia odată cu exegeza neoplatoniciană a dialecticii din dialogul *Parmenide* al lui Platon și, în special, prin contribuția hotărâtoare a lui Proclus, care a avut meritul de a aplica terminologia negației (*ἀπόφασις*) și afirmației (*κατάφασις*) pentru a caracteriza diversele moduri ale discursului teologic. Nicăieri în scrierile anterioare nu putem depista expuneri metodologice relativ la întrebuintarea propozițiilor negative pe tărâmul teologiei. Chiar Plotin – care a consacrat numeroase pagini imposibilității unui discurs adecvat despre Unul – nu apelează niciodată la vocabularul lui *ἀπόφασις* și *ἀποφάναι*. Terminologia lui predilectă stă sub semnul lui *ἀφαιρεῖν* și *ἀφαίρεσις*, „a îndepărta”, „a da la o parte” balastul și obstacolul, „a dezbrăca”, astfel că principiul prim apare, în ultimă instanță, ca „singur” și „dezbrăcat” de toate proprietățile și atributele.

Ulterior, în spațiul creștin, extrem de influentul *Corpus Areopagitic* va demonstra o afinitate specială față de o seamă de teme ce fuseseră deja discutate în Școala neoplatoniciană ateniană: natura negației, relevanța privațiunii (*στέρησις*), caracterul pozitiv al declarațiilor negative etc. Deși, cel mai adesea, teologia negativă a fost corelată cu Teologia mistică dionisiană, totuși rolul negației nu trebuie privit ca indisolubil legat de teologia mistică. Chiar în opera areopagitică, calea negativă – deși culminează în „necunoașterea prin care cineva cunoaște mai presus de intelect” – nu este proiectată exclusiv ca o „călătorie” către unirea mistică. Logica ei ar putea trimite foarte bine și la acea speculație de ordin dogmatic cu privire la transcendența divină: așa cum nota V. Lossky, „un Dumnezeu mai presus de ființă este, dincolo de toate, Dumnezeul lui *ἀπόφασις*”.

Filonul teologiei negative concentrează, deci, forța unei tradiții care a fost alimentată de intuiția funciară că ceea ce dorința umană caută – Divinul, Ființa supremă – nu poate fi definit, pronunțat sau cunoscut, din cauza faptului că este în chip radical transcendent. Momentul dionisian surprinde punctul culminant și formula

tehnică cea mai rafinată a secole de dezvoltare a unei tradiții care a avut în centrul ei preocuparea statornică și apăsată pentru negație și transcendență.

„Dionisie Areopagitul” a devenit, fără îndoială, una dintre cele mai misterioase, pasionante și intrigante figuri care au aparținut lumii antice târzii, iar speculațiile în jurul identității acestui personaj nu au întârziat să apară încă de timpuriu. A fost – așa cum se prezintă el însuși – primul convertit atenian al Sfântului Apostol Pavel, trăind și scriind în perioada târzie a primului secol d.Hr.? A fost, mai degrabă, un pseudo-epigraf – care a sabotat școala ateniană neoplatoniciană pentru a făuri o nouă teologie creștină platoniciană –, ori un neoplatonician păgân care a căutat să conserve tradiția filosofică greacă în regimul dur al Împăratului creștin Justinian – îmbrăcând-o în veșmintele creștinismului?

În pofida volumului mare de lucrări științifice dedicate acestui subiect, se pare, totuși, că mai e nevoie încă de multă muncă de cercetare cu privire la receptarea „divinului Dionisie”, înainte de a putea fi oferit un răspuns satisfăcător la această problemă. Indiferent de identitatea reală a autorului, analiza compozițională a corpusului dionisian relevă o combinația unică și un dozaj optim de (neo)platonism și creștinism, care au semănat în rândurile cercetătorilor în egală măsură nedumirire și încântare. Ca urmare, apare ca perfect justificată dorința de a urmări traseul recepției dionisiene în tradiția creștină răsăriteană și de a clarifica în ce măsură tonul neoplatonician al unor formule tehnice a afectat sau nu mesajul creștin al autorului. Un asemenea demers ar putea fi motivat și de faptul că tot mai multe voci s-au pronunțat, în ultimele decade, în favoarea unor analize reducționiste care au scrutat orizontul dionisian, fie doar prin lentila neoplatoniciană, fie exclusiv prin prisma unei teologii creștine refractare la orice inserție a vreunui vocabular străin.

Chiar dacă există puține aspecte ale sistemului dionisian care să nu se regăsească, în diverse forme de expresie, la autorii anteriori – fie ei creștini sau neoplatonicieni –, totuși geniul acestui „campion al căii apofatice” (Deirdre Carabine) a scos la iveală „sinteza cuprinzătoare a celei mai viguroase expuneri a teologiei negative întâlnite vreodată în gândirea creștină” (Sarah Coakley).

Cu toate acestea, nu există motive întemeiate pentru a refuza sau neglija fondul neoplatonician al lui Dionisie, în condițiile în care împrumuturile la nivelul terminologiei utilizate au fost integrate cu măiestrie în ansamblul său teologic. În plus, nu pare a reieși de nicăieri că scriitorul areopagitic i-ar fi tratat pe Platon, Plotin ori Proclus ca surse ale revelației. În aceste condiții, pare plauzibilă opinia unor cercetători contemporani, conform căreia dependența evidentă a lui Dionisie față de neoplatonism nu i-a împietat cu nimic credința în Hristos. Din contră, alegerea de a scrie sub pseudonimul „Dionisie Areopagitul” nu a făcut decât să întărească convingerea că, „precum învățatul păgân Dionisie Areopagitul a fost convertit la credința în Hristos prin discursul Sfântului Apostol Pavel din Areopag, tot la fel înțelepciunea antică păgână poate fi și ea botezată spre o nouă viață prin revelația lui Hristos”.

Cu siguranță, volumul prezentat se va constitui într-un adevărat festin al minții nu doar pentru specialiștii care se vor apleca asupra lui cu conștiinciozitate și rigoare științifică, ci și pentru cititorii interesați de specificul teologiei apofatice.

Pr. asist. cercet. dr. Liviu PETCU
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași